

Проблеми на охраната и използването на паметниците на културата за туристически цели

Боряна Матева
Исторически музей – Исперих¹

Археологическите резервати са специфичен вид недвижими паметници на културата, представляващи охраняеми историко-културни територии. Те са важна част от културно-историческото наследство на регионите, а в съвременните икономически условия се явяват и като фактор за тяхното икономическо развитие. Поради това държавата, местните власти и обществото имат интерес да съхранят и развият тези територии. Пред организациите, стопанисващи археологическите резервати възникват редица въпроси свързани с изучаването, социализацията и охраната на природните и археологически забележителности, влизащи в техните територии. В този план най-важната задача е безспорно опазването на паметниците. За съжаление, обществото не си дава сметка на колко опасности е изложено културно-историческото наследство. Да се изброят поотделно е трудно, но могат да бъдат обединени в следните категории:

- Иманярство;
- Разрушителни фактори на околната среда (на първо място антропогенни);
- Частен вандализъм – на отделни лица или групи хора;
- Институционален вандализъм.

Въвеждането на последната категория се налага заради зачестилите в последно време явления, които не се вписват в предните три, но те са не по-малко, а може би са дори по-опасни. Тук влизат: необоснована археологическа реставрация, прекомерна урбанизация на околната среда, използване на паметника не по предназначение, прекомерна експлоатация на паметника, водеща до разрушението му и др.

Сред изброените по-горе категории, борбата с иманярството стои безусловно на първо място.

Въпреки привидната трудност, прекратяването на иманярските набези в резерватите не изисква големи разходи на време и средства, а предлаганите в момента промени в ЗКН биха улеснили процеса още повече.

Това е единственият проблем, чието разрешаване почти изцяло зависи от усилията на стопанисващата организация. Всеки резерват има статут (правила за опазва-

¹ Исторически музей – Исперих се грижи за опазването на ИАР „Сборяново“ от създаването на резервата през 1988 г. до сега.

не, забранителен режим и пр.), на основание на който да се създаде физическа охрана (звено за самоохрана), задължително подчинено на стопанисващата организация. И собственият ми организационен опит, и този на колегите, с които съм споделяла сочи, че наемането на външна охранителна фирма, или дори ползването на общинска такава, е неефективно и води до ред усложнения. Създаването на звено за самоохрана (съгл. Закона за частната охранителна дейност) не е сложна административна процедура, а съществуването му предотвратява не само иманярските набези, но и проявите на вандализъм от страна на отделни посетители или групи от такива. Това е свързано, разбира се, с разход на средства, каквито музеите, стопанисващи резервати, нямат. Създаването на охрана на обектите може да се реши поетапно като се започне от охрана по линия на СПОЗ, Помощ при пенсиониране и други програми, и постепенно се създаде нормална щатна охрана (при нас, например, започнахме от февруари 2002 г. с дежурства на мъжете, колеги-уредници).

Въпреки тези възможности защитата от преки посетателства е само част от комплексния проблем на опазването на археологическите резервати. Не по-малко важно и много по-сложно е да се опази тяхната автентичност и природна среда, едновременно с увеличаване на туристическите посещения. Особено важно е това за вече дългогодишно и интензивно посещаваните обекти. За съжаление, вече има доста примери на безвъзвратно „утъпкани“ от посетители, а също така „реставрирани“ до загуба на идентичност паметници в угода на туристическия бизнес.

Отсъствието на държавна и местна културна политика, известна научна затвореност на музеите, стопанисващи резервати, незаинтересоваността и неинформираността на другия вид стопанисващи организации – общини, кметства и т.н., както и организираността и агресивността на туристическия бизнес довеждат до това, че пазарната страна на културния туризъм „изяжда“ паметника. Като правило процесът започва с благите намерения „да се развие туризъм, да се социализира паметника, да се създадат нови работни места и туристическа инфраструктура“, като при това се пропускат ред изключително важни обстоятелства. На първо място – фактът, че всеки паметник на културата (а особено археологическите резервати) не са стерилно извадени от контекста на действителността, а са резултат от многовековна човешка дейност, свързана с непосредствено въздействие върху околната среда. Поради продължителността на това въздействие огромната част от археологическите паметници в момента се намират в чужда среда – съвременна градска, или напълно видоизменена природна, често враждебна и не безопасна за съществуването им. Имаме си вече и примери на демонтирани и пренесени на друго място отделни паметници. Археологическите резервати, съхранили по-малко или повече автентични природни условия, са по-скоро щастливо изключение, отколкото правило. Те съставляват единен комплекс с тази среда, не само по смисъла на Наредбата за недвижимите паметници, а по своята същност, и опазването им има смисъл само ако се съхрани целият комплекс. В този смисъл адаптацията за туристически посещения на всеки резерват и проблемите на опазването му съставляват единен комплекс и изискват специфични комплексни решения. В тях влизат не само (и не толкова) системата от нормативни актове и забрани, колкото разработката и осъществяването на ефективна индивидуална програма за експлоатация на всеки резерват. Преди създаването на подобна програма следва да се направят палео-екологични проучвания, екологичен мониторинг и да се съставят социо-икономически прогнози, включващи:

1. Проучване на съответствието на съвременната природна среда и екологична-

- та ситуация в древността, когато е създаден паметникът или комплексът;
2. Анализ на баланса между съхраняването на автентичната природна среда и създаването на условия за нормален културен отдих и туризъм;
 3. Проучване на туристическото търсене и „изчисляване“ на оптималния брой посетители;
 4. Поетапно планомерно проучване на археологическите обекти, и също така планомерна поетапна консервация и реставрация;
 5. Популяризация и реклама на обектите.

Резултатите на теоретичните проучвания имат пряка връзка с практиката и най-вече с проектирането и благоустройството на резерватите. Изучаването на палео-екологическата ситуация би подпомогнало проектирането на пътечки, подходи, обзорни площадки, а също и разработването на маршрути за посетители. То има значение и при проектирането и осъществяването на строителната и художествена консервация и реставрация. Анализът би дал възможност, още преди започването на каквито и да е благоустройствени дейности, да се предвиди степента на модернизация на околната среда и последователността на изпълнението. Бързото и едновременно благоустройство на цялата територия на един резерват не само е невъзможно поради финансови причини, но и е опасно както за отделните паметници, така и за тяхната природна среда.

Проучването на целевите групи посетители (своего рода маркетингов анализ) изглежда незадължителен за целите на опазване на паметниците на културата, но това съвсем не е така. Независимо от нашето желание, всеки недвижим паметник на културата, вкл. резерватите, е не само обект на научни изследвания и разработки, а много повече – обект за посещение. Привличането на посетители има не само финансово-икономически смисъл, макар че в последно време особено силно се подчертава именно тази страна на туристическите посещения. Да гледаме на този процес като на елементарна пазарна сделка на принципа „колкото повече-толкова по-добре“ е именно една от проявите на институционалния вандализъм.

Посещаването на обектите на културно-историческото наследство удовлетворява интелектуалните, емоционалните, културните, а понякога чисто физически (разходка) потребности на отделната личност. Посетителите на археологически обекти и исторически забележителности са хора със специфични изисквания и потребности. Понякога изискванията на различни групи посетители са противоположни едни на други. Да си мислим, че съществува „средностатистически турист“, е голяма грешка, а още по-голяма грешка, е да правим планове и програми, съобразявайки се с това митично същество. Задължителна част на анализа на посетителското търсене трябва да бъде и прогнозата за максимално допустимото и за оптималното количество посетители, които за определено време – ден, месец, година (много години), могат да посещават паметника без да му навредят. Информацията за състава и потребностите на посетителите дава възможност да се контролират и управляват посещенията, а при необходимост – състава и броя на посетителите. Давам си сметка колко странно звучи последното в контекста на усилията ни да привлечем максимален брой посетители, но ако в началото не си даваме сметка за тези опасности и не направим първите стъпки, то по-късно ще ни бъде много трудно. Археологическите паметници, като обект на културно историческото наследство, са единно цяло със своята природна среда. Унищожаването на една част от комплекса води до унищожаване на целия

комплекс.

Основно изискване към всяка програма за експлоатация на обект на културно-историческото наследство (резерват или отделен паметник) би следвало да е принципът за максимално съхранение. Иначе казано – никаква дейност, засягаща паметника, не трябва да застрашава целостта му – нито неговата, нито на околната му среда. Напротив, всички дейности, извършвани в резервата, освен пряката си цел, трябва да включват възстановяване на нанесените в течение на времето щети.

В програмата за експлоатация следва да се посочат целите, методите, средствата, задачите и етапите на осъществяването на всяка задача поотделно и на програмата като цяло. Последователността им трябва да подпомага постепенното развитие, проучването трябва да предшества проектирането и реставрацията, благоустройството и създаването на инфраструктура да върви след консервацията и реставрацията и също да служи като регулатор на посещенията. Задължително икономическо изискване на всяка програма за експлоатация трябва да бъде ре-инвестиране на средствата от посещения в проучване, консервация, реставрация и охрана.

Успешното създаване и реализация на подобна програма изисква усилията на много специалисти и не може да бъде самодейност на отделни ентузиаста, каквато е сегашната ни практика. Това трябва да е целенасочена политика не само на музеите, стопанисващи резервати, и на местните власти, но преди всичко – на държавните органи за управление.